

TRÀNSIT DE MODELS DE LLENGUA:
EL CAS DE L'ESCRITOR ALACANTÍ
JOAQUIM G. CATURLA

L'obra de Joaquim González Caturla s'estén, de moment, al llarg d'un període de vint anys, des de 1985, en què va publicar el seu best-seller de les *Rondalles de l'Alacantí*, fins a 2005, any d'aparició de la seua novel·la *L'home de l'estació*. En total, una dotzena d'obres, la majoria impreses per Bromera, que suposen una aportació important a la narrativa valenciana contemporània des del semidesèrtic sud de les lletres en la nostra llengua. Vegem-ne l'inventari:

- *Rondalles de l'Alacantí*, Alacant, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert, 1985.
- *Rondalles del Baix Vinalopó*, Alacant, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert, 1989.
- *Un estiu amb Flora*, Alzira, Bromera, 1989.
- *La cova del llop marí*, València, Generalitat Valenciana, 1989.
- *Tot l'estiu per davant*, Alzira, Bromera, 1992.
- *Les quatre edats d'Eros*, Alzira, Bromera, 1995.
- *Els colors de la solitud*, Alzira, Bromera, 1995.
- *La Penya dels pirates*, Alzira, Bromera, 1998.
- *La casa de les flors*, Alzira, Bromera, 1998.
- *Mirant la lluna*, Alzira, Bromera, 2000.
- «Aquell blau brut», *La Verdad*, [Alacant], 1-iv-2004, 49.
- *L'home de l'estació*, Alzira, Bromera, 2005.

Durant aquest període, el procés de normalització del català al País Valencià ha conegut la vigència de més d'un model de llengua normativa, cadascun dels quals ha intentat, sense èxit, esdevenir la llengua estàndard de la població valenciana. Com veurem, l'escriptura de Caturla s'ajusta al patró que podríem anomenar, de la mà de Josep Lacreu (2002), «convergent». Aquesta *convergència* és resultat d'una mena de consens que trobaren algunes gramàtiques dels anys setanta (Valor 1973; Mira 1974; Pitarch 1977) entre el model de la *Gramàtica valenciana* de Sanchis Guarner (1993 [1950]), seguidora fidel de les Normes de Castelló de 1932 (que incloïa els demostratius *este/eixe* i les formes

verbals incoatives en *-ix*: p. ex., *patix*), i els usos lingüístics que Joan Fuster havia difós en els anys seixanta (adopció directa de la morfologia verbal del català central: *aquest, aqueix, pateix, penso, digui*, etc). Lacreu completa la seua nomenclatura assignant a aquests dos models els termes, respectivament, de *particularista* i *integracionista* (veg. Montoya 2006: 57-60; Mas 2008: 122-128).

La via *convergent* —segurament per edat de formació intel·lectual— serà la preferida pel nostre autor, que fa servir els demostratius *aquest/aqueix*, els incoatius en *-eix*, però opta per les formes verbals valencianes de present d'indicatiu i subjuntiu (*pense, diga*). Aquest és un camí de compromís entre els altres dos models «oficialitzat» per la *Guia d'usos lingüístics* de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana (IIFV 2002). Ara bé, els darrers anys aquest model s'ha vist «reconduït» cap al *particularisme* dels anys trenta als cinquanta a partir de la creació de la Ràdio Televisió Valenciana (RTVV), amb la difusió del seu model de llengua oral, basat en el llibre d'estil de Mollà (1988), i, més tard, de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (2001), plasmada recentment en la publicació de la seua gramàtica (AVL 2006) (veg. la crítica de Pradilla 2008: 33-63 a la «reconducció» recent del model). Caturla ha seguit en part aquesta evolució dels patrons lingüístics valencians, però més per imposició editorial, ja que la seua preferència ha continuat dins el model convergent, fins i tot, amb incursions *integracionistes*. Per una altra banda, el nostre autor ha fet incorporació de trets alacantins que fins ara havien quedat relegats de la literatura catalana. Caturla, doncs, podem considerar que beu de *tota* la llengua en tant que *copropietari* que n'és.

Encara que farem referència genèrica a tota l'obra de l'autor, ens hem basat en el buidatge de trets lingüístics dels dos primers relats de les *Rondalles de l'Alacantí* (1985); d'una narració infantil, *La cova del llop marí* (1989); de dues novel·les d'ambient juvenil, *Tot l'estiu per davant* (1992) i *Mirant la lluna* (2000); de les col·leccions de narrativa breu *Els colors de la solitud* (1995) i *Les quatre edats d'Eros* (1995), la segona de tema eròtic; d'una narració breu publicada a un periòdic, «Aquell blau brut» (2004), i, per últim, hem buidat també el material lingüístic de les novel·les *La casa de les flors* (1998) i *L'home de l'estació* (2005). Cronològicament, doncs, hi és pràcticament representat tot el períple literari de l'autor fins al moment.

I. ORTOGRAFIA

L'única discrepància ortogràfica que ha mantingut viva la normativa valenciana respecte de la resta del català ha estat la dels accents gràfics greus *versus* oberts en casos com els d'*alè, francès, compromès*, etc. (IIFV 2002: 40-41). Aparentment, Caturla sembla utilitzar els dos sistemes accentuals, però fa l'efecte que n'empra només un i són altres mans les que «reorienten» els ac-

cents. Així ho comprovem en *L'home de l'estació*, en què l'editorial Bromera ha canviat els accents greus de l'original per accents aguts.¹ A partir d'ací podem explicar-nos la diversitat de solucions que trobem en unes mateixes narracions, també editades per Bromera. Així, en *Tot l'estiu per davant* hi ha *seté*, *anglés* o *atényer*, amb accent agut, i *conèixer*, amb accent greu; en «Balcó amb flors», de *Les quatre edats d'Eros*, hi ha *portugués*, amb l'accent agut, i *convèncer* i *reconèixer*, amb l'obert. És a dir, molt probablement Caturla els escriuria tots greus i el corrector els passaria a aguts llevat d'alguns que li passarien per malla. Altres voltes, en canvi, el corrector optaria per no modificar-los, com en *Els colors de la solitud*, on sempre els trobem greus, o per canviar-los tots, com en *La casa de les flors*. En aquests darrers casos, l'editor devia seguir la tendència dominant de cada moment. Així, quan es va publicar *Els colors de la solitud* (1995), encara era vigent un criteri més «fusterià», i, a finals dels noranta, quan apareix *La casa de les flors*, ja s'hauria anat imposant un criteri més «valencianitzador». Aquest darrer criteri és el que domina en *L'home de l'estació*, en què, a part de les substitucions d'alguns accents greus per aguts, com en el cas d'*alè* > *alé*, observem també alguns canvis de vocals que apunten a «valencianitzar» l'escriptura de Caturla. Així, *arrencà* es transforma en *arrancà*; *xerrameca*, en *xarrameca*, o *xocolata*, en *xocolate*. La diferència d'aquests últims casos amb els dels canvis en els accents gràfics és que, amb aquestes substitucions, de *e* per *a* en els dos primers casos i de *a* per *e* en el tercer, hi ha un manteniment dins la norma general catalana, mentre que amb el canvi d'accent gràfic, es rebaixa el grau d'acceptació dins la normativa catalana.²

II. MORFOLOGIA

En morfologia nominal, Caturla es decanta normalment per les variants catalanes orientals: usa els plurals en *-s* simple en mots plans com *homes* i *joves* en comptes dels etimològics, i mantinguts en valencià, en *-ns*; fa servir el pronom *us* en lloc de *vos*, fins i tot en diàlegs entre valencians, i, finalment, utilitza els demostratius reforçats *aquest* i *aqueix*. També segueix les variants de Catalunya en l'ús del substantiu *tremolor* en masculí (*el tremolor*), quan en valencià és de gènere femení, i en la locució prepositiva *a mig* (*a mig matí*), que al País Valencià sol ser *a mitjan*. En canvi, els possessius femenins, en *-meua*, *teua*, *seua*), responen sistemàticament a la morfologia valenciana si fem excepció del sintagma *casa seua*, propi de Catalunya, en lloc de l'habitual *sa*

1. Hem tingut accés a l'original de *L'home de l'estació* corregit per Bromera (abril de 2005).

2. Tot i que la gramàtica catalana (en curs) de l'IEC «reconeix» que «és corrent escriure l'accent agut» (<http://www2.iec.cat/institucio/seccions/Filologica/gramatica/default.asp>), el *Diccionari de la llengua catalana* de la mateixa institució (DIEC) no ofereix resultats en la recerca de formes com *alé*, per bé que sí de mots com *arrancar*.

casa, tal com apareix a l'obra *La casa de les flors*. També s'acomoden als hàbits morfològics valencians els significats especials d'alguns sufixos diminutius i augmentatius: *mateixet*, amb el sentit de 'ben igual'; *justetet*, amb una reduplicació del sufix diminutiu (*just+et+et*), que indica una major justesa o exactitud, o *putiues* i *donotes*, com a sinònims de *protitutes*, que eviten el rebuig que pot provocar el mot *putes*.

En morfologia verbal, les primeres persones del present d'indicatiu són invariables en *-e*, d'acord amb la forma valenciana majoritària (*pense*), però les primeres persones del passat o perfet ja alternen entre les simples (molt rares en català i també en valencià) i les perifràstiques: *aní / vaig anar*, alternança que és més estilística que lingüística. Les formes incoatives amb increment són en *-eix(-)* per al present d'indicatiu: *resisteix, atreveixen*, etc., excepte en la primera persona del mateix temps i en totes les persones del present de subjuntiu, que adopten l'increment en *-is(-)* (*repetisc, patisques*). Aquesta combinatòria és la que indica com a preferible l'IIFV (2002: 87); tanmateix, no es correspon amb la regularitat que practiquen els parlants valencians, que usen sempre l'increment en *-is(-)*. Pel que fa a la desinència valenciana en *-ara* de l'imperfet de subjuntiu, es mostra dominant per bé que no totalment. Així, a *Les quatre edats d'Eros*, trobem desinències en *-és*: *esperés, colpegés, tingués*, etc., i alguna en *-às*: *demanassen* (dins una mateixa narració: «Nocions d'informàtica»); a *Els colors de la solitud* també en trobem alguna en *-as* (*posassen*), però la norma en aquesta obra i l'altra de narrativa breu és d'usar les formes en *-és*, també per a la primera conjugació.

III. SINTAXI

En l'apartat sintàctic destaquen els usos equivalents o pròxims als de la conjunció *quan* (de temps), que són molt variats i satisfan tota la diversitat geolectal catalana. Caturla empra les fórmules *així que, en acabat* («en acabat de sopar») i *havent* + gerundi, que són pròpies de Catalunya, i *en* + infinitiu («en poder», «*en eixir* al carrer t'alegrà») i *en ser que* («*en ser que* em veien giraven full», «*en ser que* arribaven», «*en ser que* obrires»), pròpies del País Valencià. La darrera, fins i tot, és exclusiva del sud valencià. Un altre cas de contrast sintàctic entre models geolectals és el que afecta la presència i la col·locació dels pronoms clítics. En ambdós casos, l'obra *La casa de les flors*, que respon a una norma més valenciana, és exponent d'usos propis de Catalunya. Com a mostra del primer cas tenim l'absència del pronom adverbial *en* amb el verb *ser* amb funció ergativa («prompte serien cinc a casa»), quan al País Valencià s'usa sempre *en*: «*en* serien cinc a casa» («*en* som quatre milions», «*en* som més de deu»), etc. Pel que fa a la col·locació dels pronoms clítics, ens fixem ara en els que acompanyen el passat perifràstic. Al País Valencià s'anteposen («*ho* vaig

veure»), mentre que al Principat es posposen («vaig veure-*ho*»).³ Caturla també fa servir una altra variant combinatòria de verbs i pronoms de poc ús col·loquial en el nostre entorn: «l'he donada», «les hagueres vistes», exemples de concordança en femení d'un pronom clític i un participi de passat que ja no són habituals ni al País Valencià ni a Catalunya, però que es mantenen molt bé a les Illes Balears. Tampoc no són propis del País Valencià dos usos que fa Caturla en *L'home de l'estació* (2005): el *per* de finalitat («*per fer*»), que és gairebé sistemàtic,⁴ i el *com* en el sentit d'«en qualitat de» («ulls *com brases*», «ulls *com plats*»), que és *com a* en valencià.

IV. LÈXIC

En l'apartat lèxic és on Caturla es mostra més clarament com a «copropietari» de la llengua amb la resta de catalanoparlants. A les *Rondalles de l'Alacantí* (1985), una obra d'ambientació clarament valenciana, predomina un vocabulari autòcton: *alçava*, *replanell*, *xiquets*, *xiulits*, etc., però, al costat d'aquest lèxic, tenim alguna mostra de la resta del català: *capvespre*, *papallona*, etc.⁵ En *La cova del llop marí* (1989), una altra obra de caràcter infantil i contextualitzada al País Valencià, es manté el mateix predomini: *eixir*, *esvarós*, *faena*, *redona*, *vesprades*, etc., però també hi trobem mots inhabituals en valencià, com *lliscar*, sinònim del verb del qual deriva *esvarós*, que també fa servir Caturla, com acabem de veure. Seguint la cronologia en la producció literària del nostre autor, arribem a una narració adreçada al públic juvenil, *Tot l'estiu per davant* (1992), també ambientada en un context valencià, més concretament alacantí, però, malgrat això, hi observem una igualació entre les dues varietats de vocabulari que venim analitzant. Així, al costat de mots com *ací*, *eixir*, *manyaco*⁶ o *xarrant*, pel que fa al cantó valencià, ens n'apareixen d'altres com *aixoplugar-se*, *avui*, *gronxaren* o *sortir*. És a dir, fa l'efecte que el grup d'edat més alt al qual s'adreça ara admet una major varietat geolectal en el vocabulari. També podríem pensar, en clau cronològica, que a principis dels anys noranta, quan el procés de normalització del català viu el seu moment de major eufòria al País Valencià, és quan el nostre autor es permet un major ús de les formes pròpies de Catalunya.

3. Joan Fuster va popularitzar aquest segon sistema entre els escriptors valencians.

4. En la fase prèvia a la impressió d'aquesta obra, a la qual hem tingut accés, hem observat la intervenció de la mà correctora sobre aquesta preposició de finalitat, transformada sempre en *per a* («*per a fer*»).

5. Alguns leixemes, com *aquí* o *vermell*, podem interpretar-los com a alacantins, que ho són, per contrast amb els «més valencians» (*ací*, *roig*), o com a catalans en general.

6. Aquest mot (i la seua forma femenina, *manyaca*) està restringit territorialment a l'extrem sud valencià i pot significar, normalment en un to despectiu, tant el substantiu *xiquet* com l'adjectiu *infantil*.

Aquesta parella d'hipòtesis podem aplicar-la també a les dues col·leccions de relats breus publicades a mitjan dècada dels noranta (*Les quatre edats d'Eros* i *Els colors de la solitud*), les quals presenten la major proporció de vocabulari no valencià en l'obra de Caturla. Així, a voltes utilitza sinònims geolèctals com *arena* i *sorra*, *bigot* i *bigoti*, *colp* i *cop*, *davall* i *sota*, *faena* i *feina*, *falda* i *faldilla*, *vesprada* i *tarda*, *xic/xicot/xiquet* i *noi/nen*. Altres voltes, es decanta en exclusiva per un o altre membre del conjunt sinonímic, com en el cas de *bes* i els seus derivats, de la banda «valenciana», o de *rodó* i els seus (tots amb *o*), de la banda «catalana». Encara que no hem realitzat una anàlisi quantitativa —per a la qual també hauríem d'haver tingut en compte la freqüència de cada mot i els seus derivats—, sembla, doncs, produir-se un «empat». Ara bé, per a un text escrit per un valencià, la presència de vocabulari procedent de la resta del català és alta.

Això mateix torna a repetir-se en *La casa de les flors* (1998), a pesar que sembla iniciar-s'hi una tendència cap a una major valencianització del vocabulari. En aquesta obra tornem a trobar l'ús de sinònims dels dos grans sectors dialectals: *alçar* i *aixecar*, *alçar-se* i *llevar-se*, *xiquet* i *nen*, però molt pocs més. L'exclusivitat cap a un sector o altre la trobem en formes valencianes com *abellir*, *faena*, *fadrina*, *gitar-se*, *vesprada*, *xicotet*, etc. I, quant als mots exclusius del Principat, tenim numerals com *vuit*, *disset* i *dinou*, o d'altres com *eixugar*, *faldilla*, *mullades*, *mitges*, *neguitejar*, *rentar*, *trigar*, etc. Altres mots tenen un àmbit més general, com *desembullar* o *seure*, que són també de les Illes Balears. Ens trobem, així mateix, amb la secció dels alacantinismes, entesos com a característics de l'extrem sud valencià, per contrast amb la resta del valencià: a més d'*aquí* i *vermell*, que ja hem vist més amunt, tenim *vermelles* (les banderes comunistes), *dintre* (per *dins*) o *venir* (per *vindre*). Finalment, no podem situar geogràficament paraules com *enrojolir*, que no hem localitzat als diccionaris més habituals —han estat el DCVB, el DIEC i el de Ferrer Pastor (1985)—, *envermellir*, com a sinònima de l'anterior; *figamolla*, i *ravalera*.

La tendència que veïem en *La casa de les flors* (1998) a incrementar el lèxic idiosincràticament valencià augmenta en *Mirant la lluna* (2000). Ara veiem formes que eren exclusives de Caturla, com *rodó* i els seus derivats en *o*, canviar a les corresponents amb *e* (*redó*), cosa que va en la línia de la major valencianització que hi anem observant. Simultàniament s'hi afig una «desalacantinització» progressiva: hi fa acte de presència l'adverbi de lloc *ací* (amb algun cas d'*aquí*: «per aquí i per allà») i *vermell* desapareix en favor de *roig*, però se'n mantenen d'altres com *manyacades* o *xollar*. Al costat d'això, hi ha una aparició d'alacantinismes o valencianismes més acastellanats, com *cabrejar-se* o *clavar-se*. Ara bé, podem atribuir tota aquesta evolució a Caturla, coneixent les «intervencions» patides a *L'home de l'estació*? Efectivament, en aquesta novel·la el vocabulari valencià domina clarament, salvades algunes excepcions com *aixecava*, *ensarronar* o *lliscar*. La resta de mots d'aparença «més catalana» hi han

estat «corregits»: *dintre* per *dins*, *enagos* per *sinagües*, *inflat* per *unflat*, *parpelles* per *parpalls* i *rentar* per *llavar*. Des d'una òptica alacantina no caldria haver «corregit» *dintre* ni *inflat*, que són d'ús corrent a les terres meridionals valencianes, i *enagos* hauria tingut una transformació menys acastellanada amb la forma *brial*, la tradicional alacantina i d'arrel ben catalana. Així, la «valenciana» d'aquesta novel·la queda ben refermada quan hi afegim el lèxic pròpiament valencià que escriu directament Caturla: *enviscar*, *esduir* ('esvaïr, dissipar'), *tresullat* (amb els ulls que denoten un mal dormir) —aquesta última paraula, que sí que enregistra el diccionari valencià de Ferrer Pastor (1985), no figura al *DIEC*—, etc.

V. FRASEOLOGIA

Pel que fa a la les locucions i frases fetes utilitzades —comentem conjuntament els dos tipus d'unitats fraseològiques—, cal enaltir la tasca de recuperació que fa Caturla de la fraseologia valenciana, i alacantina, a través de les seues obres. No cal dir que el nostre autor tampoc no s'està d'utilitzar, amb ple dret, fraseologia que corre més habitualment per Catalunya. Per tant, tornem a trobar-hi de tot, com en el lèxic. El predomini de la fraseologia catalana general és evident en la primera etapa (*Tot l'estiu per davant*, 1992; *Les quatre edats d'Eros*, 1995; *Els colors de la solitud*, 1995), si bé Caturla té cura de fer-hi les adaptacions pertinents: *a lloure*, *arronsar les espatles* (< *espatlles*), *campe qui puga* (< *campi qui pugui*), *de debò*, *dos quarts de sis* (l'hora), *fer cap* ('anar a'), *heus aquí*, *no em feien peça*, *pa de pessic*, *pelar una classe*, *ser un gra massa*, *tan bon punt*, *venir de gust*. Al costat d'aquestes, la fraseologia valenciana hi continua present: *a poqueta nit*, *deixar raó*, *demanar la lluna en un cove*, *fer fugina* (de classe).

Quan passem a la segona etapa, el predomini s'invertix i la major abundor és per a les locucions i frases fetes valencianes: *agranar escales amunt*, *donar calda*, *estar dalt de la figuera* ('ser un bonàs'), *fer la faena d'arrapa i fuig* ('molt ràpida'), *fer una volteta*, *llarg com una mala nit*, *més ampla que llarga*, *més roig que un titot*, *no quedar ni el consueta*, *no t'ho acabes*, *només ha vist el món per un forat*, *pa i peixet* ('escàs'), *quan plou la deixen caure*, *vermella com una magrana*, *xafar la guitarra* ('superar algú'). Malgrat això, encara en trobem de fora del País Valencià: *contar una cosa per menut*, *de cop i volta*, *fer la guitza*, *i tant!*, *venir de nou*.

La varietat fraseològica es complementa amb una bona aportació de refranys procedents, sobretot, de la cultura popular valenciana. Especialment a *La casa de les flors* (1998) podem llegir-ne alguns com aquests: «Boca que calla, Déu no l'ou», «Cara bonica i ventre punxegut, xiquet segur», «El peix és per al qui se'l mereix», «Els diners i els collons són per a les ocasions», «Febrer no

deixa ovella ni corder», «Per Sant Martí, se'n va el teuladí», «Qui no té faena, pentina el gat». Però encara hi fa acte de presència alguna parèmia procedent de Catalunya: «Ser com el cul del Jaumet: que no sap seure ni estar-se dret».

CONCLUSIONS

Com hem vist, Joaquim G. Caturla maneja un model de llengua que és el que segueixen majoritàriament els escriptors valencians i que hem anomenat *convergent*, a mitjan camí entre la proposta inicial de Sanchis Guarner, «més valenciana», i la de Joan Fuster, «més catalana». La diferència entre aquestes dues propostes es troba en la selecció dels trets morfològics nominals que fa cada model. Així, observem un procés que va del predomini de formes catalanes orientals a les obres de narrativa breu *Les quatre edats d'Eros* i *Els colors de la solitud*, ambdues publicades el 1995, a una major valencianització a les dues últimes novel·les, *La casa de les flors* (1998) i *L'home de l'estació* (2005). Contràriament, la diferenciació de formes geolèctals per obres i èpoques concretes no és tan clara en l'apartat sintàctic, component gramatical en el qual fa l'efecte que no és tan viva la consciència de les diferències entre Catalunya i el País Valencià. Però el marge de maniobra de la via convergent escollida pel nostre autor és molt ampli ja que, a més d'incorporar-hi variants pròpies del seu parlar alacantí, com es veu en el vocabulari, evoluciona en un sentit «valencianitzador» que no és aliè al de la majoria dels qui fan ús públic de la llengua catalana al País Valencià. Ara bé, aquesta «valencianització» no suposa prescindir del lèxic i la fraseologia procedents de la resta del català, que compartixen les pàgines de les obres de Caturla amb les més pròpiament valencianes. Això sí: en alguns aspectes, com en l'ortogràfic, el nostre autor sol apostar per opcions unitàries a tota la llengua catalana que no sempre són respectades pels serveis de correcció de les editorials que publiquen la seua obra.

BRAULI MONTOYA ABAT
Universitat d'Alacant

BIBLIOGRAFIA

- AVL 2006: ACADEMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA, *Gramàtica valenciana*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- DCVB: ANTONI M. ALCOVER / FRANCESC DE B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*, Palma, Moll, 1972.
- DIEC: INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Diccionari de la llengua catalana*, 2a ed., Barcelona, Edicions 62 / Enciclopèdia Catalana, 2007.
- Ferrer Pastor 1985: FRANCESC FERRER PASTOR, *Diccionari general*, València, Impremta Ferra.

- IIFV 2002: INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE FILOLOGIA VALENCIANA, *Guia d'usos lingüístics. Aspectes gramaticals*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- Lacreu 2002: Josep LACREU, «Els models de llengua del valencià», dins Emili Casanova / Joaquim Martí / Abelard Sargossà (ed.), *Estudis del valencià d'ara*, València, Denes, 241-251.
- Mas 2008: Josep Àngel MAS, *El morfema ideològic. Una anàlisi crítica dels models de llengua valencians*, Benicarló, Onada Edicions.
- Mira 1974: Joan Francesc MIRA, *Som. Llengua i literatura*, València, Edicions 3i4.
- Mollà 1988: Toni MOLLÀ, *El(s) model(s) lingüístic(s) de la RTVV*, text mecanoscrit.
- Montoya 2006: Brauli MONTOYA, *Normalització i estandardització*, Alzira, Bromera / Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- Pitarch 1977: Vicent PITARCH, *Curs de llengua catalana*, València, Edicions 3i4.
- Pradilla 2008: Miquel-Àngel PRADILLA, *La tribu valenciana. Reflexions sobre la desestructuració de la comunitat lingüística*, Benicarló, Onada Edicions.
- Sanchis Guarner 1993 [1950]: Manuel SANCHIS GUARNER, *Gramàtica valenciana*, ed. facsímil a cura d'Antoni Ferrando, Barcelona, Altafulla.
- Valor 1973: Enric VALOR, *Curso medio de gramática catalana referida especialmente al País Valenciano*, València, Gorg.

